

LAİKLİKLE İLGİLİ SOSYAL TEMSİLLERİN YENİDEN ÜRETİMİ VE MEDYA

Mustafa MACİT (*)

Özet: 2008 yılı Şubat ayında TBMM, üniversitelerdeki başörtüsü yasağının kalkmasına ilişkin yasa değişikliğini kabul etmiştir. Bu nedenle laiklik üzerine tartışmalar hız kazanmış, Türkiye din ve laiklik ilişkisi adına gergin bir döneme girmiştir. Bu araştırmada söz konusu dönemde çeşitli gazetelerin yapmış oldukları laiklik konusuyla ilgili bazı haberleri içerik analizine tabi tutarak inceledik. Sosyal temsiller teorisinin bakış açısının kullanıldığı bu inceleme yoluyla laiklikle ilgili sosyal temsillerin yeniden üretiminde medyanın rolünü, belli bir kesimin din-laiklik ilişkisine dair sosyal temsillerini, olayları algılama biçimlerini tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Medya, din, laiklik, sosyal temsiller

Reproduction of Social Representations Related Secularis and Media

Abstract: In February of 2008, TBMM accepted the change in the law relating to abolishment of the headscarf prohibition at universities. So, secularism debates gained speed and Turkey entered a tense period in terms of the relationship between religion and secularism. In this study, we reviewed some news about the issue of secularism made by various newspapers in this period by a content analysis. Through this review, from the perspective of the social representation theory, we have tried to determine the role of the media in reproduction of social representations related secularism and social representations of a particular group about the relationship of religion and secularism and their ways of perception of events.

Key Words: Media, religion, secularism, social representations

(*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi K. K. E.F. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü.
(e-posta: mmacit25@hotmail.com).

Giriş

Kitle iletişim araçlarının temel görevi, toplumdaki değişik görüş ve kesimlerin kendilerini ifade etmelerine imkan vererek, kamuoyunun serbestçe oluşumuna katkı sağlamaktır (Işık, 2005: 115-117; Özer, 2006: 42). Bu katkı kitle iletişim araçlarının “gündem oluşturma” işlevi olarak tanımlanmaktadır (Turan, Esenoğlu, 2006: 79; Terkan, 2006: 562). Cohen’in kitle iletişim araçlarının gündem belirlemedeki etkisine dikkat çeken, “medya ne düşüneceğimizi söylemede başarılı olmayabilir, fakat ne hakkında düşüneceğimizi söylemede son derece başarılıdır”(1963: 13) şeklindeki görüşüne katılmak doğru bir yaklaşım olmakla birlikte bu araçların ne düşüneceğimize, nasıl düşüneceğimize de önemli düzeyde etki yaptıklarını belirtmek gerekir (Işık, 2005: 116). Kitle iletişim araçlarının gerçekleri istismar etme, olayları olduğundan farklı gösterip manipüle etme güçleri en azından potansiyelleri vardır (Arslan, 2009: 2-4). Bireyler için önemli haber ve bilgi kaynakları olmaları, sosyalleşme süreci ve eğitimlerine olumlu katkı sağlamaları, seçilmişleri ve diğer toplumsal kurumları halk adına denetlemeleri nedeniyle kitle iletişim araçları, toplumun gören gözü, işiten kulağı ve konuşan ağız konumundadır. Ancak kamuoyunun sağlıklı şekilde oluşabilmesi, olay ve olguların doğru, tam ve tarafsız bir şekilde sunulmasıyla mümkün olabilmektedir (Işık, 2005: 116).

Kitle iletişim araçlarına yönelik kuramsal tanımlamalarda birisi, “liberal-çoğulcu”, diğeri, “eleştirel” olmak üzere birbirine karşıt iki yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Liberal-çoğulcu yaklaşıma göre bu araçların işlevi, kamuoyunun sesini gündeme taşıma ve siyasal iktidarı denetlemek olup, haberlerin nesnel olarak ele alınması gerekir. Aksine eleştirel yaklaşımda, haberin ideolojik bir duruşu olduğu görüşü vurgulanır; haberin egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda yanlı olarak kurulduğu ve nesnel haberin olamayacağı kabul edilir.² Muhabirler üzerine yapılan bir araştırma Türkiye’de kitle iletişim araçlarının liberal-çoğulcu yaklaşımda kendilerine yüklenen işlevi yerine getirmede sorunları bulunduğunu, buna karşın eleştirel yaklaşımın önermelerinin daha geçerli olduğunu ortaya koymaktadır (Özer, 2006: 49). Bu veri, Türkiye’de haberciliğin; kitle iletişimin inşa edici bir pratik olduğu, haberlerin ideolojik bir duruşa sahip oldukları iddiasının altını doldurabilecek niteliktedir. Kitle iletişimin söz konusu yönünü, hemen her dönem halkın ve siyasetçilerin gündemini meşgul eden din ve laiklik ilişkisi ekseninde cereyan eden olayların kimi basın yayın organları tarafından haber yapılış biçimlerinde söz konusu haberlere ilişkin mesajların kodlanışı üzerine yapılacak içerik analizleri yoluyla da gözlemek mümkündür. Böyle bir

² Bu görüşün temelinde Marx ve Engels’in Alman ideolojisinde dile getirdikleri fikirlerin yer aldığı söylenebilir. Bu yaklaşıma göre güç ve mülkiyet ilişkileri kitle iletişim araçlarının biçimlenmesini, örgütlenmesini ve yayın politikalarını etkilemektedir (Özer, 2006: 43-44). Kitle iletişim araçları zihinsel üretim araçlarıdır. Marx ve Engels’in fikirlerine müracaatla, “maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda toplumun entelektüel gücüdür. Kendi iktidarında maddi üretim araçlarına sahip olan sınıf, zihinsel üretim araçlarının kontrolünü de elinde tutar” (Giddens, 1999: 33 (Marx and Engels, *The German Ideology*, London 1965, s. 61’den naklen). Aslında egemen sınıf ya da sınıfların emrinde olmasalar dahi güçle kapışmaya girmenin pahalıya mal olan ve zor bir iş olması da kitle iletişim araçlarını güç ve mülkiyet ilişkileri ile uyumlu olmaya teşvik eder (Chomsky, 1999: 21-22).

gözlemlen hareketle ele alınan bu çalışmanın örnekleme 2008 yılı Şubat ayında TBMM'nin üniversitelerdeki başörtüsü yasağının kalkmasına ilişkin yasa değişikliğini kabul etmesinin akabinde çeşitli gazetelerde öne çıkmış haberlerden oluşmaktadır. Örneklem olarak seçilen haberler sosyal temsiller teorisinin ışığında içerik analizine³ tabi tutularak irdelenecek, bir takım nicel ve nitel göstergelerden hareketle, haber mesajlarından/metinlerinden elde edilen bilgilerin ötesinde bazı çıkarımlara ulaşılmaya; “mesajın vericisi” ve “alıcısı”nın din ve laiklik ilişkisi sorununa dair sosyal psikolojik dünyaları anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Modern Türkiye'nin kurulmasıyla birlikte yürürlüğe konulacak laiklik, Osmanlı döneminde olduğu gibi dini toplumdaki egemen güç saymak yerine, kişisel inanca vurgu yaparak dini ifadeleri kişinin özel dünyasına yerleştiren anayasal bir reform demektir (Raudvere, 2003: 30). Bu haliyle Türkiye’de laiklik,-uzun bir zaman içerisinde halkın geniş kesimlerine yayıldığı Batı’nın aksine-kararlı bir eylem olarak bürokrat ve askerlerden oluşan elitin eliyle devreye girmiş, (bu, Türkiye’de din ve laiklik tartışmalarının elit-halk ayırımına dayalı bir sınıf çelişmesini de arkasına aldığı düşünmektedir) sadece siyasi yaşamı değil, bütün sosyokültürel alanı kaplayan ilerici bir fikir olarak uygulamaya konulmuştu (Daver, t.y.: 29).

Laikleşme süreci ile birlikte geleneksel hayattaki bütünlüğün aksine “özel alan”-“kamusal alan” ayrımı netleşecek ve bu bağlamda din, kamusal alandan çekilip özel alanın sınırları içerisine yönelecektir. Yani din ve devlet arasında egemenlik paylaşılacaktır. Her iki gücün birbirlerinin alanına girme ihtimalinin yaratacağı çelişki bir yana, her şeyden önce böyle bir ayırım (“din”-“devlet işleri” ve “özel alan”-“kamusal alan” ayrımı). laikliğin kabul edildiği dönem itibariyle Türk halkının geniş bir kesimi için geleneksel hayattaki alışıla gelmiş bütünlüğün ve bu bütünlüğe ilişkin dünya görüşünün bozulması anlamına geliyordu. İnsanların değerlendirmesi açısından kimi zaman kayıplar, eşdeğer kazançlardan daha büyük etki yapabilir (Kuran, 2002: 170). Buna göre laikleşme yolunda geleneksel hayatın bütünlüğünün bozulması, günün şartları açısından-laikliğin getireceği kazançların henüz farkında olmayan-halkın geniş bir kesimi için “Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” anlamına gelmiş, laikliğin kabul edilmesinin getireceği kazançlar değil, kaybedilenler daha önemli addedilmiş; geleneksel hayatın bütünlüğünü koruma ile laikliği benimseme arasında bir çatışma su yüzüne çıkmıştır. Bu sosyal psikolojik fenomene ilaveten ilerleyen zamanda çeşitli nedenlerle laikliğin geniş kesimler tarafından istenilen düzeyde içselleştirilmesinde güçlük yaşanmış (Göle, 1999: 22-23; Raudvere, 2003: 43; Mardin, 2005: 139). böylece bir “laikliği benimsemişler”-“laikliği benimsememişler” ayırımından söz edilebilir olmuş; laikleşme sürecinin geleneksel kurumlarca tehdit edilmesi ve geriye çevrilme ihtimali sürekli canlı kalmış, dinin toplumsal ve siyasal alanda gücünü artırdığının işareti olarak ortaya çıkan bazı olaylar laiklik adına var olan korkuları büyütüştür.⁴

³ İçerik analizi yöntemi konusunda geniş bilgi için bkz. (Bilgin, 2006: 2-16).

⁴ Örneğin, 1980 öncesi dönemde İslam coğrafyasında yükselen siyasal İslamcı eğilimlerin Türkiye’yi de etkilemesi, soğuk savaş döneminde bir politik strateji olarak İslam’ın

Geleneksel hayatın bütünlüğünü koruma isteği ile laikleşme sürecinin geriye çevrilme ihtimaline dayanan korku ekseninde yaşanan ayrışmada ön yaşantılara dayalı ötekileştirmeler⁵ söz konusu olmuş, tarafların ötekini ve ötekine ilişkin durum ya da kavramları algılamalarına, tepki geliştirmelerine kılavuzluk eden sosyal bilişsel yapılar olan “sosyal temsilleri” oluşmuştur. Benzer bir biçimde bilinçaltısal bir süreç olarak kimi olaylar, nesnelere, eşyalar, mekanlar simgeleştirme yoluyla yeni anlam ve değerler kazanarak, “laiklik” ve “laiklik karşıtlığı” kavramlarının yerini tutmaya başlamışlardır. Sosyal hayattaki ayrışma/karşıtlık sembollere transfer edilerek onlar üzerinden yeniden üretilmiştir. Örneğin, “Menemen olayı” denilince hemen herkesin aklına “laiklik” ve “laiklik karşıtlığı” çatışması gelir. “Elit”-“halk”, “kısa etek”-“başörtüsü”, “okul”-“mescit”, “alışveriş merkezi”-“çarşı”, “öğretmen”-“imam” vb (burada tırnak içerisinde alınmış bu kavramlara herhangi bir değer yüklediğimizi belirtmek gerekir) birbirinin karşıtıymış gibi kodlanmış kavramların bu çerçevede içerisinde kullanım sıklığına, din-laiklik ilişkisi çerçevesinde cereyan eden olayları anlamlandırırken bu sembollere sık sık başvurulduğuna tanık olmayan kimse herhalde yoktur.

Bugün gelinen noktada bu ayrışmanın büyük ölçüde yumuşadığını gösteren bir çok veri (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 30) söz konusu olmakla birlikte laikleşme sürecinin geriye çevrilme ihtimaline binaen laiklik konusunun bir iç güvenlik sorununa dönüştüğü, kimi olayların, tartışma ve spekülasyonların, Türk toplumsal ve siyasal hayatında laiklik temelli bir ayrışmanın devam ettiği görüşünü desteklediği gözlenmektedir (Raudvere, 2003: 30-31). En azından bu ayrışmanın Türkiye’de bir toplumsal/siyasal gerilim kaynağı olarak sürekli dile getirildiği görülmekte, dile getirme araçlarından en önemli ve etkilisinin de kitle iletişim araçları olduğu ve bu araçların

siyasallaştırılması gayretleri üzerine siyasal İslamcı hareketler Türkiye’de ivme kazanmıştır. Siyasal İslamcı eğilimlerin, laiklik karşıtı tepki hareketlerinin ateşi çok geçmeden dinmiş olsa da son 20-30 yıllık dönemde İslam’ın yeni kamusal görünürlük biçimleri kazanması, İslamî hareketlerin kamusal alanda kendi farklılıkları ile birlikte var olmaya yönelmeleri, mevcut kamusal alanı genişletme veya verili kamusal alanı eleştirme ve değiştirmeye yönelik gelişme göstermeleri, (Bu konuda çeşitli değerlendirmeler için Nilüfer Göle’nin editörlüğünde hazırlanmış, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, Bir atölye çalışması*, (Metis Yay., İstanbul 1999) adlı esere bakılabilir.) “özel alan”-“kamusal alan” ayrımını ortadan kaldırmaya, kamusal alanının laik/seküler kimliğini yok etmeye yönelik gelişmeler olarak addedilmiştir. Ayrıca Türkiye’de İslam’ın siyasallaşmasının temsilcisi konumundaki MNP ve MSP geleneğinden gelen Refah Partisinin 1990’lı yıllardaki seçim başarıları ve söylemleri, laikliğin elden gideceğine ilişkin potansiyel bir korkunun algılanan nedenleri arasında yer almıştır.

⁵ Bu ötekileştirmelerin ilginç bir örneği geçen yıllardan birinde Kutlu Doğum Haftası ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı kutlamalarının aynı tarihlerde gerçekleşmesi olayına ilişkin tartışmalarda kendini açığa vurmuş; Kutlu Doğum Haftasının 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramını gölgelemek için kutlandığı iddia edilmiştir. Normalde her iki coşkunun beraberce kutlanmasında anlamsız bir kutuplaşmaya neden olacak bir şey söz konusu olmaması gerekirken, bu iddia doğruysa Kutlu Doğum Haftasını bu tarihte kutlayanların meclis makamının kuruluşunu ve bu kuruluşun bayramına sahip çıkanları ötekileştirdiği; eğer iddia yanlış ise (yani ortada böyle bir amaç olmadığı halde olay bu şekilde anlaşılıyorsa) meclis makamının kuruluşuna ve bu kuruluşun bayramına sahip çıkanların Hz. Muhammed’in doğumunu kutlayanları ötekileştirdiği gerçeği ortaya çıkmaktadır (Altan, 2010: 63).

ilgili haberleri halkın konuya ilişkin sosyal temsilleri çerçevesinde inşa ederek bireylere sunduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Sosyal temsiller, bir değerler, fikirler ve pratikler sistemidir.⁶ Günlük yaşamda deneyim ve kişiler arası iletişim yoluyla ortaya çıkan; değişen ve yayılan fikir, değer, kavram ve ifadeler olarak sosyal temsiller, yeniden sosyal gerçeği oluşturur ve sonuç olarak davranışları etkiler (Wagner, Duveen, Farr vd., 1999: 96). Sosyal temsiller, insanların daha çok konuşmaya, iletişim kurmaya istekli hale geldikleri, imajlar, ifadeler ve toplumsal hatıraların daha çok hareketli, davranışların daha çok kontrolsüz olduğu ilginç ve önemli bir olay ya da (genellikle) sıra dışı durumlarda; tehdit ve kriz anlarında ortaya çıkan sosyal olgulardır. Dinsel inançlarımızı, siyasi görüşlerimizi, düşünce birikimlerini ve gündelik düşüncelerimizin içeriklerini kapsayan temsiller, kitle iletişim araçlarının etkisiyle sosyal etkileşimlerle yaratılır ve değiştirilir. Sosyal temsiller kolektiftir ve bir toplumsal kategoriden, gurup ya da sınıftan diğerine farklılık gösterir.⁷

Sosyal temsillerin temel işlevi, yeni olanın, aşına olunmayanın yarattığı gerilimin aşılması ve onun aşına hale getirilmesidir (Cirhingirolu, Aktaş ve Özkan, 2006; 164). Bunun için toplumun, sosyal temsillerin “demir atma” ve “nesneleştirme” gibi iki tamamlayıcı fonksiyonuna ihtiyacı vardır. Demir atma, bilinmeyeni sıradan kategorilere indirgeyerek günlük bilişteki tanıdık bir bağlama yerleştirmektir (Duveen ve Lloyd, 1990: 2). Örneğin, AIDS ilk ortaya çıkıp yaygınlaştığında “frenji” gibi zührevi bir hastalık olarak ve dini terimler içerisinde “Tanrının bir cezası” olarak anlaşılıştır (Wagner, Duveen, Farr vd., 1999: 97).⁸ Demir atma yapabilmek için “sınıflandırma” ve “isimlendirme” yapılması gerekir. Sınıflandırılmayan ve adlandırılmayan nesnelere anlamsızdır; tanımlanması, değerlendirilmesi ve diğerlerine iletilmesi mümkün değildir. Belirsizliği tanıdık hale getirebilmek için onu bir kategoriye yerleştirip, yerini belirleyip, tanıdık bir isimle etiketlendirebilir ve temsil kazandırabiliriz. Sınıflandırılan şeyi genelde bir sınıfı temsil eden prototipe olan yakınlığı ya da uzaklığı ile belirleriz. Örneğin, bir insanı tanımaya çalışırken onun hangi kategoriye (“deli” ya da “akıllı” gibi) ait olduğunu bulmaya gayret ederiz. Bu tip kararlar genelde iki yolla verilir; bunlar, “genelleme” ve “özelleştirme”dir. Genellemeye sınıflandırdığımız şeyle hali hazırda var olan fikirler arasındaki uzaklığı azaltırız. Yani, sınıflandırdığımız şeyin bir

⁶ Bu sistem, bireylerin maddi ve sosyal dünyalarında kendilerini yönlendirmelerini ve o dünyayı yönetmelerini sağlayacak bir düzen kurmalarına; sosyal etkileşim (değiş-tokuş), dünyanın, kendilerinin ve grup tarihlerinin çeşitli yönlerini açıkça isimlendirmeleri ve sınıflandırmaları için bir kod sağlayarak toplumun üyeleri arasında vuku bulacak iletişime imkan verme gibi iki kat fonksiyona sahiptir (Duveen ve Lloyd, 1990: 1; Wagner, Duveen, Farr vd., 1999: 96).

⁷ Bunlar, zamanla kendilerini üreten haberleşme akışından izole olarak bağımsızlıklarını bulur; tıpkı yeterli sıklıkla tekrar edilmiş ve kendisini ilk defa söyleyen kişiden bağımsız hale dönüşmüş bir söyleyiş gibi otonom hale gelir ve adeta sosyal bir durummuş gibi ifade edilir, olaylara olan yaklaşımımızı, uyarıcılara olan tepkilerimizi belirler. Örneğin, temsiller ile bir insanı duymadan, görmeden önce onu kategorize edip ona ilişkin bir imaj yaratabiliriz. Daha sonraki tüm incelemelerimiz ve bilgi edinmelerimiz, sadece geliştirdiğimiz bu imajı destekleme görevini görür (Moscovici, 1984).

⁸ Bu, tıpkı ilk defa portakal gören bir çocuğun bunu, daha önce gördüğü topa benzetmesi gibi bir şeydir. Bu durum psikolojide geçmiş yaşantıların algılamayı etkilemesinin bir örneğidir (Baymur, t.y.: 143-144).

özelliğini ele alır, onu kategori olarak kullanırız. Bu özellik bütün kategorinin üyelerinde hep birlikte görünen bir özelliktir. Özelleştirmede ise sınıflandırdığımız şeyle hali hazırda var olan fikrin uzaklığını koruruz. Daha sonra onu farklı kılan özelliği, amacını ve tavrını belirlemeye çalışırız (Öner, t.y.: 32; Cırhingirolu, Aktaş ve Özkan, 2006: 165-166, 171). Kısaca, nesnelere tipik oluşunu veya benzerliğini vurgulamak için genelleme yaparız ve o nesne ile prototipi arasındaki farkı azaltırız. Buna karşın farklılıkları vurgulamak için o nesnenin özelliklerini ayrıntıları ile göz önünde bulundururuz. Hangi sürecin işleyeceği ilgili nesneye, sosyal temsillere ilişkin değerlere ve gurubun amacına bağlıdır. Tanıdık olamayanı tanıdık hale getiren diğer bir mekanizma ise soyut bir şeyi “nesneleştirmek”tir. Bu, Hıristiyan toplumlarında “Tanrı” olgusunun “baba” olgusu ile somutlaştırılması gibi, düşüncede var olan bir şeyi fiziksel dünyada var olan bir şeye transfer etmektir. Nesneleştirilen bir kavram veya düşünce bir sembol halinde yeniden üretilmektedir (Cırhingirolu, Aktaş ve Özkan, 2006: 166; Öner, t.y.: 33; Duveen ve Lloyd, 1990: 2; Wagner, Duveen, Farr vd., 1999: 98-100).

Toplum bir havuz, sosyal olayı da bir taş olarak düşünebiliriz. Güncel bir olay oluştuğunda havuza taş atılmış gibi olur. Nasıl taşın yaratmış olduğu dalgaların boyutlarını incelediğimizde havuzun fiziksel boyutları ve yapısı hakkında bilgi edinebilirsek, aynı şekilde sosyal olayların yarattığı dalgalanmaları sosyal temsillerden hareketle inceleyerek de toplum yapısı hakkında bilgi edinebiliriz. Kısaca, sosyal temsiller, bir toplumun yapısını tıpkı bir turnusol kağıdının asit seviyelerini belirlemesi gibi belirlemektedir. Ancak turnusol kağıdının nereye batırıldığı çok önemlidir. Toplumun belli bir kesimini yansıtan temsiller bir başka kesim için uygun olmayabilir.⁹

2. Haber Örnekleri Üzerine Analizler

Üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağının kalkması, Türk halkının belli bir kesimi için laikliğe ilişkin imajların tehlikeye düştüğü, değişmeye başladığı algısını kuvvetlendiren olağanüstü, önemli, kriz ve tehdit içeren bir olaydır. Zira üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağının kalkması örneğinde tesettürün yeniden belirmesi, modernleşmenin etkisi altında yok oldukları varsayılan dinsel geleneklere gönderme yapmakta, modernleşme projelerinin başarısızlığa uğramasının bir işareti olarak kabul edilmektedir (Göle, 2008: 100). Bu kararın ardından “kamusal alan”-“özel alan” ayrımı tartışmaları kızışmış, din ve laiklik ilişkisi tartışmaları açısından insanlar, daha çok konuşmaya istekli hale gelmişlerdir. Konuya ilişkin imajlar, ifadeler ve toplumsal hatıralar oldukça canlanmış, kişiler, olayı anlamlandırma ve tanıma arzusu ile harekete geçmişlerdir. Yeni bir olay, bilinen şeylerle açıklanmaya, üzerinde konuşulmaya medya ve kitle iletişimi yoluyla konuya ilişkin yeni sosyal temsiller üretilmeye ya da geleneksel temsiller yayılmaya başlamış, olay, bu temsiller ile bilinene dönüştürülmeye çalışılmıştır.

⁹ Nasıl bir havuzda ya da okyanusta mazotlu bölgelerde dalgalanma farklılaşırsa bunun gibi toplumun değişik kesimlerinde bir haberin ya da bir bilginin meydana getirmiş olduğu dalgalanmalar da farklılaşabilir. Yani, aynı toplum içerisinde gruptan gruba sosyal temsiller değişim gösterebilir (Öner, t.y.: 33).

Burada sosyal temsiller teorisinin yol göstericiliğinde üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağının kalkması yolundaki karardan sonra “laikliği benimsemişler” ve “benimsememişler” ayrımında (eğer böyle kesin bir ayrımın varlığı halen söz konusu ise)* birinci kesime hitap ediyor oldukları görüntüsü çizen gazetelerden tirajı yüksek birkaç tanesinin sayfalarına ya da internet sitelerine yansımış haber örneklerini inceleyeceğiz. Bütün gazetelerin söz konusu dönemde yapmış oldukları ilgili haberleri inceleyerek karşılaştırma yapmak bilimsel açıdan zahmete değer olsa da böyle bir inceleme bir makalenin sınırlarını aşar. Bu çalışma birkaç çarpıcı haber örneğini analiz etmekle sınırlıdır. Böylece hem kitle iletişim araçlarının sosyal temsiller oluşturucu gücünü hem de haberlerde kullanılan sosyal temsiller üzerinden din-laiklik ilişkisiyle ilgili olayların ya da haberlerin belli bir toplum kesiminde yarattığı dalgalanmayı, söz konusu kesimin olayları algılama biçimlerini ve tutumlarını anlamaya çalışacağız. Tabii bunu yaparken haber sahiplerinin ve hitap ettikleri kesimin olayları algılama biçimlerine yaklaşık olarak vakıf olabileceğimizi, onların algılama biçimlerini yargılamayı değil, çözümlenmeyi amaçladığımızı unutmamak gerekir. Birazdan ele alacağımız haberlerden ilk üçü, 08 Şubat 2008’de TBMM’nin üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağının kalkması yolunda karar almasını takip eden birkaç gün içerisinde, dördüncüsü ise 2008 yılı Haziran ayında yapılmıştır.

2.1. “Dünya şaşkın!”

11 Şubat 2008 tarihli bir gazete haberi, TBMM’nin üniversitelerdeki başörtü yasağının kalkması yolundaki kararını “dünya şaşkın” başlığıyla duyurmuştur. Habere göre dünya basını-bu tür olaylarda Türk toplumu ve basını açısından dünya demek, Batı demektir-olaya geniş yer ayırmıştır; “ABD ve Avrupa basını kararı, muhafazakar İslam’ın yükselen etkisine örnek olarak gösterirken, ‘İslamcı hükümet, laik devletin direklerinden birini kırdı’ yorumu yapılmıştır”. Gazeteye göre dünya basını bu konuda “Dindarlar elit oldu”, “Türkiye bölündü” şeklinde iki temel görüş etrafında toplanmıştır. “Dindarlar elit oldu” fikri etrafında toplanan gazeteler; “AKP için zafer. Meclis, Müslüman dünyasının en kararlı laik cumhuriyetinde muhafazakar İslam’ın yükselen etkisini kabul ederek türban yasağını kaldırdı”; “Türkiye Meclisi, laiklerle son bir kavga için sahne hazırladı. Birçok laik Türk, AKP’nin Türkiye’ye kendi muhafazakar değerlerini empoze edeceği kaygısını taşıyor. Dindar Türkler artık elitin bir parçası. Kamu alanının nasıl paylaşılacağı konusunda zor konular ortaya çıkıyor”; “Milletvekilleri, laiklerin protestolarına meydan okudu. Üniversite, yargı ve ordu liderliğine hakim olan laik kesim ile son yıllarda daha büyük bir siyasi güç kazanan daha dindar Türkler arasında çatışma var”, şeklinde yorumlar yapmışlardır. “Türkiye bölündü” görüşü etrafında toplanan gazeteler ise “İslamcı hükümet laik devletin direğini kırdı. Türkiye’deki laik devletin direklerinden biri olan üniversitelerdeki türban yasağı, dün kesin bir biçimde kırıldı”; “Türk milletvekilleri, hayati bir oturumda üniversitede İslami başörtüsünün yasallaşmasına yönelik kilit anayasa değişikliklerini onayladılar. Değişiklik onaylandığı sırada on binlerce insan Ankara’da gösteri yaptı”; “Türban her iki tarafta güçlü tepkilere ve Türkiye’de çok büyük bir ayrışmaya yol açtı.

* Bu şekilde dikotomik bir ayrımı günümüz Türk toplumu açısından oldukça tartışılır bulduğumuzu, burada sadece tanımlayıcı olması nedeniyle böyle bir ayrımı kullandığımızı belirtmek gerekir.

Konu, devletin katı laik olduğu Türkiye'yi bölüyor ve protestolar bekleniyor”, şeklindeki ifadelerle olayı duyurmuşlardır

(http://www.hurriyet.com.tr/_newsimages/4960679, 12.11.2009).

Osmanlı'nın son dönemi, Cumhuriyetin kurulması ve sonraki süreçte Türkiye'nin yüzü Batı'ya dönüktür. Batı, Türk siyasal ve kurumsal modernleşmesinin referansı, modernleşmenin ve bu sürecin bileşkesi olan bütün değer ve pratiklerin temsilcisi konumundadır. Bu durumda Türk toplumunun ne derecede çağdaşlaştığı ve bu sürecin bileşenlerini-konumuz açısından laikliği-içselleştirdiği Batı'nın onayına muhtaç bir hal almıştır.¹⁰ Bu paralelde yaşanan gelişmelerin meşruiyet kaynağının (olayların Türk toplumuna ait gerçeklikleri değil) Batı'nın değerlendirmeleri olacağı şeklinde sosyal temsiller türemiştir. Dolayısıyla haberin başlığı itibariyle *TBMM'nin yaptığı şeye “Dünya(Batı) şaşmış” ise, yapılanın meşruiyet sorunu ortaya çıkmış, batılılaşma süreci sekteye uğramıştır*, şeklinde bir sosyal temsilin işe koşulduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu anlamlar, yapılan özelleştirme yoluyla başlığa yüklenmiştir. Türkiye “dünya” şahsında Batı'yla birlikte sınıflandırılmış, ancak “şaşkın” ifadesi ile Batı ile hali hazırda Türkiye'de yaşanmış olanın uzaklığı korunarak, Türkiye'yi farklı kılan özellik ön plana çıkarılmıştır.

Batı medyasının görüşleri olduğu söylenen ifadelerin kurgulanması itibariyle üniversitelerde başörtüsünün serbest bırakılması kararı şu sosyal temsiller çerçevesinde algılanmalıdır: a) Üniversitelerdeki başörtüsü yasağı laik devletin direklerinden birisidir. Bu yasağı kaldırmakla *“hükümet, laik devletin direklerinden birini kırmıştır”*. Böylece *“Meclis, Müslüman dünyasının en kararlı laik cumhuriyetinde muhafazakar İslam'ın yükselen etkisini kabul etmiştir”*; bu karar, Türkiye'de muhafazakar İslam'ın etkin hale geldiğinin göstergesidir. *“Müslüman dünyası”* ifadesiyle Türkiye önce bu dünya içerisinde sınıflandırılmakta, *“en kararlı laik cumhuriyeti”* ifadesiyle o sınıftan ayrılan farka binaen özelleştirme yapılmakta, Müslüman dünyasından farkı, yani laik kimliği ön plana çıkarılmaktadır. b) Bu kararla meclis, problem çözme yeri olmaktan çıkıp, *“laiklerle son bir kavga için sahne”* olmuştur. c) Bütün bunlar, *“dindar Türklerin artık elitin bir parçası olduğu”* anlamına gelir. Anlaşılan Türk elitinin yapısında bir değişim olduğuna gönderme yapılmaktadır. d) *“Üniversite, yargı ve ordu liderliğine hakim olan laik kesim ile son yıllarda daha büyük bir siyasi güç kazanan daha dindar Türkler arasında çatışma vardır”*; laiklik, *“üniversite”*, *“yargı”* ve *“ordu”* kurumlarıyla nesneleştirilmekte, laiklik üzerinden kurumlar ve siyasetin çatışmaya başladığı vurgulanmaktadır. (Son zamanların Türkiye'sinde en popüler tartışmanın siyaset ile kurumlar arası çatışma olması da bu sebeple şaşırtıcı değildir.) e) *“Türban her iki tarafta-anlaşılan bu ifadede “laikliği benimsemişler” ile “laikliği benimsememişler” ayrımı kastedilmektedir-güçlü tepkilere ve Türkiye’de çok büyük bir ayrışmaya yol açmıştır”*. e) Kararı alırken *“milletvekilleri, laiklerin protestolarına meydan okumuştur”*; laiklik karşıtlığı *“milletvekilleri”* ile nesneleştirilmekte, kararın alınmasında etkili olan milletvekilleri laiklerin karşısında konumlandırılmaktadır.

¹⁰ Avrupa modernitesinin ayna etkisi, Avrupalı olmayan tarihlerin ayrılmaz bir parçasıdır (Göle, 2008: 107).

2.2. “Akmerkez’de namaz kıldılar”

14 Şubat 2008 günü Akmerkez’de bir mücevher mağazası önünde bir bayan ve bir erkeğin namaz kıldığı görülmüştür. Olay, bazı gazetelerde ve bu gazetelerin internet sayfalarında “Akmerkez’de namaz kıldılar” şeklinde haber yapılmıştır. Haberin içeriğinde namaz kılanların kim olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Sadece “*bu insanlara kimsenin müdahale etmediği ve şaşkın bakışlar altında namazlarını kıldıkları, Akmerkez çalışanlarının daha önce böyle bir olaya tanık olmadıklarını ifade ettiklerine*” yer verilmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8228262.asp>, 12.11.2009).

Akmerkez’de namaz kılan şahısların iki Arap turist oldukları sonradan ortaya çıkacak olsa da bir yazar, Akmerkez’de namaz haberinin o günün Türkiye’sinin şartlarında-belli bir kesimin sosyal temsilleri çerçevesinde-ne anlama geldiğine ilişkin yazısına başlık olarak “Akmerkez’de namaz olur mu? Provakosyon mu, gövde gösterisi mi?”, sorusunu kullanmıştır. Yazara göre bu olay, “*ya çok sağlam bir tahrik girişimi ya da gereksiz bir gövde gösterisi*”dir. Ona göre “*Müslüman istediği yerde namaz kılar diye kıyamet koparır*”, yazarı “*din düşmanı ilan edecek bir sürü adam vardır*”. Bu yazdıklarının da “*laiklikle bir alakası yoktur*”. Zira “*Mekke’de Kabe’ye giden tünellerin başladığı geniş avluda da namaz kılınmaz. Göz yaşları içinde dua edip, namaz kılan bir adamı, Suudi din polisi*” yazarın “*gözü önünde seccadesiyle birlikte sürüklemişti*”. “*Akmerkez’de kılınan namaza gelince*”, Namaz kılanlardan birisi kadındır. “*Kadınların yabancı erkeklerin olduğu bir yerde namaz kılması pek hoş karşılanmaz*”. “*Üstelik namaz kılınan yer, her gün onlarca insanın ayak bastığı dolayısıyla temiz olmayan bir yerdir*” (<http://www.haberturk.com/haber.asp?id=55733&cat=160&dt=2008/02/14>, 12.11.2009).

Bu ifadeler, haberi kurgulayanların olayı algulamalarına kaynaklık eden sosyal temsillere tercüman olmakta, belli kesimlerin Akmerkez’de namaz kılma olayını algılama biçimlerini ortaya koymaktadır. Yani Türkiye’de bir kesimin Akmerkez temsilinde kamuya açık yerlerde namaz kılınmayacağına, bu mekanlarda namaz kılmanın tahrik ya da gövde gösterisi anlamına geleceğine ilişkin sosyal temsilleri, diğer bir kesimin ise, Müslüman istediği yerde namaz kılar, şeklinde karşıt sosyal temsilleri vardır. Yazar, bu ifadeleriyle olayın birinci kesimin sosyal temsillerine uygun olarak anlaşılması gerektiğini ima etmekte, bu kesimin var olan temsilleri çerçevesinde olayın algılanması gerektiğini vurgulamaktadır. Her ne kadar yazar, söylediklerinin laiklikle bir ilgisi olmadığını ifade etse de, “*bu yazdıklarımın laiklikle bir alakası yoktur*” ifadesiyle halk katında bu olayın laikliğe ilişkin sosyal temsiller çerçevesinde bilinene dönüştürüleceğini de ima etmektedir.

Alışveriş merkezleri modern tüketim kültürünün bir bileşkesi olarak Türkiye’ye girmiştir. Bu mekanlara, sosyokültürel ve ekonomik çağrışımların ötesinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Akmerkez’in şahsında alışveriş merkezleri ritmi ezan ve namaz vakitleri tarafından belirlenen, dinselikle yakından ilişkili geleneksel Türk çarşısının¹¹ modern versiyonu, çarşının aksine dinsellikten sıyrılmış seküler mekanlardır ki,

¹¹ Geleneksel Türk kentlerinin yapısında çarşı aynı zamanda dinsel bir ortamdır; ritmini ezanın belirlediği çarşı ile cami arasında sıkı bir ilişki vardır (Durakbaşa ve Cindoğlu, 2005: 86).

“Akmerkez’de namaz” başlığında sekülerliğin “Akmerkez” örneğinde alışveriş merkezleri ile nesneleştirildiği ileri sürülebilir. “Mekke’de Kabe’ye giden tünellerin başladığı geniş avluda da namaz kılınmaz olması, “Akmerkez’de namaz kılanlardan birisinin kadın olması ve namaz kılınan yerin temiz olmaması” yazarın tepkisinin laikle ilgili olmadığı iddiasını destekleyen “Müslüman istediği yerde namaz kılar” şeklindeki sosyal temsilleri geçersiz kılan gerekçelerdir. “Müslüman istediği yerde namaz kılar” şeklindeki temsillerin değişimi ve bu noktada yeni temsiller oluşturma adına Kabe’de yaşanan olaya demir atılmaktadır. Kabe’ye giden tünelde namaz kılanlara karşı Suudi din polisinin muamelesi prototip olarak seçilerek, olayların tipik oluşu veya benzerliği ön plana çıkarılmak suretiyle genelleme yapılmış ve Türkiye’deki olay ile prototipi arasındaki fark azaltılmıştır. Üstelik bu gerekçeler, aynı zamanda olayın provokatif bir eylem olduğu iddiasının da altını doldurmaktadır.

Başörtüsü gerginliğinin söz konusu olduğu bir dönemde, Akmerkez’de namaz kılmanın provokasyon ya da gövde gösterisi olarak anlaşılması pekala mümkündür. Söz konusu olayı yazarın ifadelerinin açtığı pencereden okuduğumuzda kısaca, ülkede bir başörtüsü gerginliği vardır ve bu gerginliği tirmandırmak için birileri mesaj vermektedir şeklinde bir sonuca ulaşabiliriz. Olayın algılanmasına kaynaklık eden ya da oluşturulmaya çalışılan sosyal temsiller açısından baktığımızda TBMM’nin üniversitelerde başörtüsünü serbest bırakacak kararı kabul etmesinin provokasyonlara neden olabileceği, kamusal alanın laik ve seküler kimliğini zedeleyecek girişimleri cesaretlendireceği şeklinde bir temsile ulaşmak mümkündür.

2.3. “Kısa etekli kızlara kezzap attılar”

14 Şubat 2008 günü Mersin’de yaşanan bir olay, “Kısa etekli kızlara kezzap attılar” şeklinde bir başlıkla haber olmuştur. Günün şartları penceresinden bakıldığında bu olaya da haber değeri katan şeyin başörtüsü gerginliği olduğu anlaşılmaktadır. Haberin içeriğine göre “Birkaç kişilik bir grup, iki kız öğrencinin bacalarına ‘bunların eteği kısa’ diyerek yakıcı bir madde püskürtmüştür. Aynı gün pantolonlu bir hemşirenin bacağına da kimyasal madde sıkılmıştır” (http://www.milliyet.com.tr/2008/02/15/guncel/axgun_03.html, 12.11.2009).

Başörtüsü krizinin yaşandığı bir dönemde bu haber, “başörtüsü”-“kısa etek” karşıtlığı içerisinde çarpıcı ve günün şartları içerisinde oldukça anlamlı hale getirilmiştir. Günün şartları açısından okunacak olursa olaya bakışı belirleyen, yayılmaya çalışılan sosyal temsilin, TBMM’nin üniversitelerde başörtüsünü serbest bırakacak kararı kabul etmesiyle kısa etek ya da pantolon giyen kadınlar tehlike altındadır, şeklinde bir temsil olduğu ileri sürülebilir.

Yukarıdaki iki olayın yaşandığı günün akşamı yayınlanan bir ana haber bülteni öncesinde spot başlık olarak her iki olayın birleştirilmesiyle oluşturulmuş, “Akmerkez’de namaz kaldılar. Mini etekli kızlara kezzap attılar”, şeklinde bir haber geçmiştir. Ana haber bülteni içerisinde haber detayları verilirken, aslında bunun tek bir haber olmadığı birbirinden bağımsız, farklı mekanlarda farklı kişileri ilgilendiren iki haber olduğu anlaşılmaktaydı. Akmerkez’de namaz kılanların iki Arap turist

olduğundan bahsediliyordu. Mersin’de yaşanan, kısa etekli kızların bacaklarına sıvı sıkılması olayında ise, suçlunun kim olduğu, niçin yaptığı belli değildi.

Habere ilişkin mesajı düz bir cümle olarak okuduğumuzda her şeyden önce her iki olayın failinin de aynı kişi ya da kişiler olduğu şeklinde bir kurgunun söz konusu olduğu görülmektedir. Mesajdaki anlam boşluklarını doldurarak özne-yüklem ilişkisi ve uyumu çerçevesinde düz bir cümle yaptığımızda; henüz kim oldukları bilinmeyen birileri “*Akmerkez’de namaz kıldılar*” ve sonrasında “*kısa etekli kızlara kezzap attılar*” şeklinde bir cümleye ulaşmış oluruz. Yani bu ifadeye göre Akmerkez’de namaz kılan kim ya da kimler ise kısa etekli kızlara da onlar kezzap atmışlardı: Bilinmeyen, soyut özne (kezzap atan) namaz kılanlarla nesneleştirilmiştir. Bu mesajda anlam yoğunluğunun “*Akmerkez*”, “*namaz*”, “*kısa etek*” ve “*kezzap*” kelimeleriyle sağlandığı, bu kavramların yan çağrışımlarının mesajı ilgi çekici kılmada işe koşulduğu anlaşılmaktadır. Biraz önce belirtildiği gibi belli bir kesimin sosyal temsilleri açısından *Akmerkez*’in şahsında alışveriş merkezleri, seküler mekanlar konumundadır. Buna karşın *namaz* başlı başına dinsel bir pratiktir. *Kısa etek*, modern bir giyinme biçimi olup, geleneksel Türk kadının dinsellik koordinatlı giyinme biçiminin aksine seküler ve öncekinin karşıtı bir giyim tarzıdır. Türk modernleşmesi sürecinde kadın imajı ve giyim tarzı başat bir yere sahiptir; kadın seküler modernizmin hem simgesi hem de aktörü olmuştur. Hem bedensel gerçekliği hem de kamusal rolleri açısından kadının görünürlüğünün yeniden üretilmesi kamusal yaşamın sekülerleşmesini güçlendirmiştir (Göle, 1999: 24). “Kadının kamusal görünürlüğü İslam dininin kültürel kodlarına, tesettüre ve cinsiyet ayrımcılığına karşıt olarak tanımlandığı için, laikliğin hayat tarzı olarak aktarılmasında başrollerden birini kadınlar üstlenmiştir” (Göle, 2008: 108). Bu manada kadın ve onun yeni modern giyim tarzı Türk modernleşmesi ve sekülerleşmesinin somut imajlarından birisidir. Yani tıpkı alışveriş merkezlerinde olduğu gibi Türkiye’de kadınların modern giyinme biçimlerine de ayrı bir anlam yüklenmiştir. *Kezzaba* gelince bir asit olmasının ötesinde, kültürel olarak korku yüklüdür. Bir sıvı olmasına karşın diğer sıvılarda olduğu gibi dökülmeyip atılan bir madde olarak zihinlere yer etmiş, “*kezzap atmak*” şeklinde bir deyim olarak kalıplaşmıştır. *Kezzap*, intikam için genelde kadınların yüzüne atılan yakıcı ve bu özelliği itibarıyla korkutucu bir madde olarak Türk halkının zihninde yeniden anlamlandırılmış bir asittir. Burada *kezzap*, korkunun büyüklüğünün ve sertliğinin tamamlayıcısıdır.

Söz konusu kavramların toplumun bilişsel bilinçaltının derinliklerinde ya da sosyal temsillerinde bulunduğu yan anlamları ve çağrışımları haber metninde açığa çıkararak mesajı yeniden düzenlediğimizde şöyle bir cümleye ulaşabiliriz: *Seküler değerlerin hakim mekanlarından biri konumunda olan Akmerkez’de namaz kıldılar. Dinselliğin çerçevesini çizdiği giyinme ve örtünme biçiminin aksi (modern ve seküler) bir giyim tarzı olan kısa etek giymiş kızlara intikam duygusu ve korku uyandırma amacıyla kezzap attılar.*

2.4. “Cumhuriyet’in öğretmenine başörtü dayacağı”

10 Haziran 2008 tarihli, “*Cumhuriyet’in öğretmenine başörtü dayacağı*”, başlığıyla verilen bir habere göre Trabzon/Çaykara’da bir öğretmen, başörtülü öğrencilerin okula girmesine izin vermediği için dövülmüş ve bunun üzerine savcılığa başvurmuştur.

Akşam saatlerinde “iki kişi, ‘sen ne karışyorsun öğrencilerin baş örtüsüne’ diye öğretmene saldırıp vurmuştur”. Öğretmen, “‘bir daha karışmam’ dediğini; kendisini dövenleri karanlıkta göremediğini ve tanımadığını söylemiştir”. Haberde “öğretmenin, kız öğrencilerin okul içine ve sınıflara başörtülü olarak girdiklerini görünce, öğrencileri uyararak başörtülerini çıkarmalarını istediği” belirtilmektedir. Haberde anlatılanlara göre öğretmen, daha sonra okul idaresine çağırılmış ve idareciler tarafından, “ne karışyorsun öğrencilerin baş örtüsüne” denilerek uyarılmıştır. Okul Müdür Vekili, iddiaları yalanlarken, öğretmenin “buraya sürgün geldiğini ve sorunlu birisi olduğunu, başörtüsü konusunda kendisiyle tartışmadığını; bir çok öğrenciyi sınıfta bıraktığı için bu tür saldırıyla karşılaşmış olabileceğini kaydetmiştir” (<http://www.hurriyet.com.tr/egitim/anasayfa/9137655.asp>, 12.11.2009).

Haber gündeme gelmeden önce Sosyal Sorunları Araştırma ve Çözüm Derneği'nin (SORAR) düzenlediği “Türkiye Tartışıyor, Mahalle Baskısı” isimli konferansa katılan Şerif Mardin, “1950’den beri bu rekabette (“öğretmen”-“imam” rekabetinde) cumhuriyetçi ve halkçı öğretmenin geride kaldığı, imamla rekabetinde öğretmenin topluma iyi, güzel ve doğruyu eski sistem kadar iyi gösteremediğini” belirtmiştir. Haber detayları yukarıdaki şekilde verildikten sonra korku ve tehdit algısını güçlendirmek için olsa gerek büyük puntolarla Mardin’den aktarılan bu ifadelerle atfen “*Öğretmen imama yenildi*” başlığı kullanılmıştır. Mardin’in bu ifadelerle ne demek istediği, ne kastettiği tartışılır. Bilinen odur ki, Mardin, belli bir döneme kadar Atatürk’ün eğitim reformlarının kırsal kesimdeki kitlelere ulaşmamasının, onların sosyal gerçekliği algılamalarında bir boşluk yarattığını ve sosyal değişimin bunların daha büyük bir kısmını harekete geçirdikçe bu durumun laiklik açısından kritik bir nitelik kazandığını yer yer vurgulamıştır (2005: 139). Mardin’den alıntıladığımız bu ifadeleri, konferansta söylediklerinden alıntılanan cümleyle birleştirdiğimizde Mardin’in sosyolojik bir durum tespiti yaptığı gerçeği ortaya çıkar. Herhalde amaç, “öğretmen”-“imam” karşıtlığı yaratmak, bir tarafı galip ilan etmek değildir. Ancak Mardin’in ifadelerinin böyle bir haberin arka planı olarak kurgulanması tamamen meseleyi laiklik çerçevesine oturtmak, laikliği “öğretmen” ile laiklik karşıtlığını “imam” ile nesneleştirmek, bunun üzerinden laiklik elden gidiyor şeklinde bir korku ve tehdit algısı uyandırmaktır. Nitekim, haberi yapan gazetenin o günkü internet sayfasında bu haberin yanında renkli bir zemin üzerinde “*Menemen Provası*” başlıklı şu ifadeler geçmektedir: “*Peki kime kalktı şimdi bu el? Nasıl vurdun o öğretmene? Ne oldu, ‘İslamiyet insan sevgisidir’ diyen o Müslüman’a? Ne oldu? ‘Yaratılanı yaratandan ötürü severiz’ sözü... Yazık... Anadolu’da bir öğretmen, ‘Cumhuriyet’ dedi, ‘Yasa’ dedi... Ve yobazların saldırısına uğradı... Ne diyeceğiz şimdi biz buna? Düpedüz kardeşim, Düpedüz Menemen provasıdır bu... Fırsatı buldu mu yobaz, Menemen’i özliyor işte... Menemen’i biriktiriyor... O öğretmen orada dövüldü ya... Kimse uyumasın... Kimse rahat değildir artık... Dövuken Cumhuriyettir çünkü... Yazık oluyor çok yazık... Bu milleti böyle din yüzünden bölnelere yazıklar olsun*” (<http://www.hurriyet.com.tr/egitim/anasayfa/9137655.asp>, 12.11.2009).

Rivayete göre Nasreddin Hocanın bahçesine bir leylek konar. O zamana kadar güya hiç leylek görmemiş Hoca, uçarak geldiği için leyleğin bir kuş türü olduğunu anlar. Fakat bugüne kadar gördüğü kuşlara bir türlü benzetemez. Bu sebeple leyleğin önce

gagasını sonra bacaklarını keser. Leyleği bildiği kuş ölçülerine oturtur ve “ha şimdi kuşa benzedin” der. Hoca’yı Türk toplumun kolektif şuurunun bir modeli, nüktelerini ise bu modelin bir ifadesi¹² olarak ele alıp tekrar konumuza dönersek, ertesi gün başörtüsüyle ilgisi olmadığı anlaşılacak bir olayı, “Menemen olayı”na benzetmenin haber kurgusu içerisinde (leyleğin gagasını ve bacaklarını kesip kuşa benzetme formatında) “Menemen olayı”na ilişkin sosyal temsillerin koordinatlarında nasıl bir realitenin yeniden inşası örneği olduğu daha iyi anlaşılabilir olur. Bu, realitenin büyük bir algısal sapma pahasına ön yaşantılara, kültüre, inanca, konumuz açısından sosyal temsillere dayalı yerleşik imaja, gündelik bilise uygun algılandığının ilginç bir örneğidir. Bu ifadeleri günün şartları ve haberin kurgulanışı açısından içerik analizine tabi tutmak gerekirse; başlıkta geçen “*Menemen Provası*” ifadesi, daha önce belirtildiği gibi “Menemen olayı”nın din-laiklik tartışmalarında bilinçaltında simgeleşmesini temsil ederken, laiklik eksenli bir korkuyu ifade etmenin en basit ve etkili aracına dönüşmüştür. Zira “*Menemen provası*” denince az çok bilen insanların aklına, “laiklik elden gidecek”, “laikliği savunanları yobazlar kesecek” vb. önermeler gelir. Bir başlıkta bütün bu önermeleri zihinlerde canlandırarak başka bir çift kelime bulmak pek kolay değildir. “*Peki kime kalktı şimdi bu el?*” sorusu açıkça, “*bu el Cumhuriyete ve laikliğe kalkmıştır*” cevabını beklemektedir. “*Nasıl vurdun o öğretmene?*” “*Ne oldu, ‘İslamiyet insan sevgisidir’ diyen o Müslüman’a?*” “*Ne oldu? ‘Yaratılanı yaratandan ötürü severiz’ sözü...*” ifadelerinde Müslümanların sevgi ve hoşgörüye ilişkin dini temsillerine yapılan gönderme ile öğretmenin, kim olduğunu görmediğini beyan ettiği saldırganların kimlik tespiti yapılmakta, bilinmeyen (olayın faileri), soyut olan nesneleştirilmektedir. Bilinmeyen bir şey, gerçekte var olan bir şeye transfer edilmiştir; saldırgan, “*İslamiyet, insan sevgisidir*”, “*Yaratılanı yaratandan ötürü severiz*” diyen, “*Müslüman*”dan başkası değildir. “*Yazık... Anadolu’da bir öğretmen, ‘Cumhuriyet’ dedi, ‘Yasa’ dedi... Ve yobazların saldırısına uğradı...*” ifadelerinde açıkça, “yobaz”, Müslüman’ın prototipi seçilerek, genelleme yapılmış ve Müslüman ile prototip yobaz arasındaki fark azaltılmıştır. Saldırgan, Müslüman mağdur ise, “Cumhuriyet” diyen, “yasa” diyen öğretmendir. “*Ne diyeceğiz şimdi biz buna?*”; tabii ki bu kurgu itibarıyla başlıkta açığa vurulduğu üzere “*düpedüz Menemen provasıdır bu...*” Bu ifadeyle öğretmene yapılanı, tanıdık hale getirmek için “Menemen olayı”na demir atılmakta olay, bilindik bir kategoriye oturtulmaktadır. “*Fırsatı buldu mu yobaz, Menemen’i özlüyor işte... Menemen’i biriktiriyor...*”; yani, laiklik adına bir kriz durumu söz konusudur. Bu kriz yobaza fırsat vermiştir. “*O öğretmen orada dövüldü ya... Kimse uyumasın... Kimse rahat değildir artık... Dövülen cumhuriyettir çünkü...*” ifadelerinde ise, Cumhuriyet öğretmeni nesneleştirilmiş böylece korku büyütülmeye çalışılmıştır.

Bütün bunları, “mahalle baskısı” kavramı çerçevesinde düşünerek yaşananları anlamaya kılavuzluk eden aynı zamanda iletişim yoluyla yayılmak istenen sosyal temsili; *laikliği benimsememiş kesimler gittikçe güç kazanmış, laik insanlar üzerine ‘mahalle baskısı’ oluşturmuşlardır; Cumhuriyetin öğretmenine başörtüsü yüzünden dayak atılması, söz konusu baskının ve laikliğin temsili “öğretmen”in “imam”a yenildiğinin ifadesidir*, şeklinde anlamak yanlış olmasa gerektir.

¹² Nasreddin Hoca nükteleriyle ilgili sosyolojik değerlendirmeler için bkz. (Usta, 2008: 109-117).

Sonuç ve Değerlendirme

Kitle iletişiminin zihinsel üretim aracı olduğu, konumuz açısından belli bir kesimin sosyal temsilcilerini/olaylara bakış biçimini ele verdiği gibi bunları yeniden ürettiği, karşı tarafların düşüncelerini manipüle ettiği ve etkilediği oldukça açıktır. Bunu yalnızca aktarılan içerikle yapmadığı da ortadadır. Kitle iletişim araçları yalnızca aktardıkları içerikle etkilemez; içerik aktarılırken metnin derinliğinde yer alan her bir unsur da etkileşime katkı sağlar (Özdemir, 1998: 98). Bu haberlerin hemen tamamında bir arka plan ayrıntısı olarak “korku çekiciliği”nin¹³ alabildiğine kullanıldığı görülmektedir. Nitekim yukarıdaki haberlerden birincisinde anlam yoğunluğu, “İslamcı hükümet”, “laik devlet”, “cumhuriyet”, “muhafazakar İslam”, “zafer”, “son bir kavga”, “üniversite”, “yargı”, “ordu”, “çatışma”, “ayrışma”, “protesto”, “meydan okuma”, “gösteri”, “bölünme” vb kavramlar üzerine inşa edilmiştir. İkinci haberde, “provakasyon” ve “gövde gösterisi”, üçüncü haberde “kısa etek” ve “kezzap”, dördüncü haberde ise, “Cumhuriyet”, “din”, “Müslüman”, “yobaz”, “saldırı”, “yasa”, “öğretmen”, “Menemeni özlemek”, gibi kavramlar üzerinde toplanmıştır. Normal şartlarda incelenen haberlerde anlam yoğunluğunun yüklendiği bu kavramları kullanarak korku ifade etmeyen cümleler pekala yazılabilir. Ancak Türk halkının bilişsel bilinçaltı, sosyal temsilleri ve haberlerin yayınlandığı günün şartları itibariyle bu kelimeleri rastgele yan yana sıralayıp gündemi takip eden ve yakın tarihi az çok bilen her kime okutursak yukarıdaki haberlerde kastedilen anlama, vurguya yakın anlamlara gelecek korku ve tehdit yüklü düzgün ifadeler kurduklarını görebiliriz. Bütün bu haberlere konu olan olayların günün şartlarında korku yüklü-dini-imgelerle kodlanıp laiklikle ilişkili mesajlarla haber yapılmasının amacı, gelişen olayların laiklik ve laiklik taraftarı kişiler için korkutucu ve tehdit edici algılanmasını sağlamak olsa gerektir. Korku ve tehdidin olduğu yerde ise, güvenlik tehlikededir. Korku ve tehdit laikliği ilgilendiriyorsa o zaman laiklik tehlike ve tehdit altında demektir. Bu, doğal olarak laikliğin bir iç güvenlik meselesi olarak ele alınması sonucunu doğurur. Ancak kuramsal olarak bir şeyi güvenlik meselesi olarak görmek, siyasallaşmanın aşırı bir versiyonudur ve meseleyi varoluşsal bir tehdit olarak gösterir. Bir meseleyi güvenlik meselesi olarak görmek aynı zamanda acil durum önlemleri almak ve olağanüstü yollara başvurmak demektir (Jung ve Piccoli, 2004: 173). Yukarıdaki haber örneklerinde yapılanın da bu çerçevede içerisinde olağanüstü yollara başvurma biçimlerine, otoriter seçeneklere davetiye çıkarmak olarak okunması mümkündür¹⁴

¹³ Korku çekiciliği; sosyal, fiziksel, siyasi vb potansiyel korku kaynaklarını fırsata dönüştürerek, kişi ya da kurumların korku içeren mesajları kullanmak suretiyle insanları ikna etme yoluna gitmeleri sonucunda gelişmiş ve yaygınlaşmış bir ikna tekniği; kişisel olarak ilgili ve önemli bir tehdidi dile getirerek insanlarda korku uyandıran ve ardından da tehditle başa çıkmak için öneriler sunan ikna edici mesajlar olarak tanımlanmaktadır (Balci, 2006: 92 vd.).

¹⁴ Oysa laiklik sorununun ancak olağanüstü önlemlerle, otoriter seçeneklerle çözümlenebileceğini düşünenlerin sorunu daha da derinleştirdiklerini ve toplumsal barışı sağlayacak akılcı çözümlerin devreye girmesini geciktirdikleri görülmüştür (Toprak, Bozan vd., 2008: 17).

Türk toplumu, Osmanlı'dan bir çok sosyal özelliğin yanı sıra korkularını da tevarüs etmiş, var olan korkulara Cumhuriyet sonrası yenileri eklenmiştir. Bu korkular içerisinde hemen her meselenin güvenlik meselesi olarak algılanması belki de kaçınılmaz bir durumdur. Bütün korkuların yersiz olduğunu söylemek aşırı iyimserlik olur. Ancak geçmişte cesaret ve zafer örnekleriyle dolu bir toplumun bugününü ya da geleceğini korkular üzerine inşa etmek şizofrenik bir tutum olsa gerektir. Ayrıca gündem ile ilgilenen, konumuz açısından laiklik üzerinden ayrımlaşan birey ve kesimlerin saldırganlık ve kendince tedbir alma eğilimlerine katkı yapar.

Türkiye'nin aydınlık geleceğini, korkularını sürekli canlı tutan, dünyaya korku penceresinden bakan bir toplumda değil, risklerini bilen ve riskleri yönetme cesaretinde olan bir toplumda aramak daha makuldür. Kaldı ki, bugün gelinen noktada Türk halkının çoğunluğunun laikleşme yolunda geriye dönülmeyecek oranda önemli bir mesafe kat ettiği, vazgeçilmeyecek değerlerde kazanımlar elde ettiği ve bütün bunların kıymetinin farkında olduğu gayet açıktır. Bu noktada medyaya düşen, korkular üzerine tarafları taraftar yapmak, hükmü duruşmadan önce vermeye çalışmak olmamalıdır. Özgür medya demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından birisidir.

Demokrasi, farklılıkların meşru kanallar içerisinde çatışmasından doğacak uzlaşmaya atıfta bulunan bir kavramdır. Demokrasi, rekabetçi politikalarla fikir uyumsuzlukları ve çıkar çatışmaları örgütlemekten çok, entelektüel tartışmalar yoluyla siyaseti kolaylaştırır (Jung ve Piccoli, 2004: 120). Bu manada en büyük görev medyaya düşmektedir.¹⁵ Ancak ne yazık ki, Türkiye'de medyanın bu görevi yerine getirme yolunda henüz emekleme aşamasında olduğu görülmektedir. Nitekim, bu haberlerin tümü aynı günlerde kimi basın yayın organları tarafından eleştirilmiş ve olayların lanse edildiği şekilde olmadıkları anlaşılmıştır. Medya etiğine ilişkin bu sorun bir yana, eğer Türkiye'de hali hazırda laiklik temelli bir ayrışma söz konusu ise, bu ayrışmayı anlamanın yolunun, toplumun, tarafların olayları algılama/bilme biçimlerini ve bu algılama/bilme biçimlerine kaynaklık eden sosyal temsilleri göz önünde bulundurmaktan geçtiğinin altı çizilmelidir. Bu konuda proje ve projeksiyon geliştirmek durumunda olanların konunun sosyal psikolojik bir fenomen olduğunu,-eğer bir ayrışma varsa-bu ayrışmanın uzlaşmaya dönüşmesi yolunda yapılacakların bu fenomeni değiştirme üzerine yoğunlaşmasının bir öncelik olduğunu görmeleri gerekir. Bugüne kadar olduğu biçimde laikliğin/din ve devlet işleri ayrımının ne olduğu, nasıl anlaşılması gerektiği üzerine yapılan olayın sosyal psikolojik yönünü ihmal eden kuru tartışmaların problemin çözümündeki başarısızlığı bu önerimizi destekleyici niteliktedir.

¹⁵ Demokrasi-medya ilişkisi konusunda bkz. (Chomsky, 1999: 11-35).

Kaynakça

- Altan, M. (2010). *Kent Dindarlığı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arslan, A. (t.y.). “Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/article/.../162, (10.12.2009).
- Balcı, Ş. (2006). *Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baymur, B. F. (t.y.). *Genel Psikoloji*, (17.bsk.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Chomsky, N. (1999). *Medya Gerçeği* (2. bsk.), Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Tümm zamanlar Yayınları.
- Cirhingiroğlu, F. G., Aktaş, V. ve Özkan B. Ö. (2006). “ Sosyal Temsil Kuramına Genel Bir Bakış”, *CÜSBD*, 30 (2).
- Cohen, B. C. (1963). *The Press and Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tesev Yayınları.
- Daver, B., “Secularism in Turkey”,
http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/43/1/3_bulent_daver.pdf, (05.12.2009).
- Durakbaşa, A. ve Cindoğlu, D. (2005). “Tezgâh Üstü Karşılaşmalar: Toplumsal Cinsiyet ve Alışveriş Deneyimi”, *Kültür Fragmanları; Türkiye’de Gündelik Hayat*, (2. bsk.), Haz.: Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber, Çev.: Zeynep Yelçe, İstanbul: Metis Yayınları.
- Duveen, G. ve Lloyd, B. (1990). *Social Representations and the Development of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Pres.
- Giddens, A. (1999). *İleri Toplumlarda Sınıf Yapısı*, Çev. Ömer Baldık, İstanbul: Birey Yayınları.

LAİKLİKLE İLGİLİ SOSYAL TEMSİLLERİN YENİDEN ÜRETİMİ VE MEDYA-35

- Göle, N. (1999). “Modernist Kamusal Alan ve İslamî Ahlâk”, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri, Bir atölye çalışması içinde*, Ed.: Nilüfer Göle, İstanbul: Metis Yayınları.
- (2008). *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*, Çev.: Ali Berktaş, İstanbul: Metis Yayınları.
- http://bigpara.ekolay.net/m3/haber_detay.asp?id=629552, (12.11.2009).
- <http://www.haberturk.com/haber.asp?id=55733&cat=160&dt=2008/02/14>, (12.11.009).
- http://www.hurriyet.com.tr/_newsimages/4960679; (12.11.2009).
- <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/anasayfa/9137655.asp>, (12.11.2009).
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8228262.asp>, (12.11.2009).
- <http://www.milliyet.com.tr/2008/02/15/guncel/axgun03.html>, (12.11.2009).
- Işık, M. (2005). “Medya ve Demokrasi Paradoksu: Medya Yoluyla Demokrasinin Tehdit Edilmesi”, *Selçuk İletişim Dergisi*, Sayı: 4.
- Jung, D. ve Piccoli, W. (2004). *Yol Ayrımında Türkiye*, Çev.: Berna Kurt, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Kuran, T. (2002). *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, Çev.: Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, Der.: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, (11. bsk.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moscovici, S. (1984). “The Phenomenon of Social Representations”, *Social Representations*, Ed.: R. Farr, S. Moscovici, Cambridge: Cambridge University Press.
- Öner, B. (t.y.). “Sosyal Temsiller”, *Kriz Dergisi*, 10 (1).
- Özdemir, S. (1998). *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özer, Ö. (2006). “Medyaya Yönelik Kuramsal Tanımlamalarla İlgili Muhabirlerle Yapılan Saha Araştırması”, *Selçuk İletişim Dergisi*, Sayı: 2.
- Raudvere, C. (2003). *Çağdaş İstanbul'da Sufi Kadınlar*, Çev.: Damla Acar, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Terkan B. (2006). “Basın ve Siyaset İlişkisinin Gündem Belirleme Modeli Çerçevesinde Bir Analizi”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17.
- Toprak, B., Bozan, İ. vd. (2008). *Türkiye'de Farklı Olmak; Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, İstanbul: B.Ü. Yayınları.

- Turan, S. ve Esenoğlu C. (2006). “Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Bilişim ve Kitle İletişim Teknolojileri: Eleştirel Bir Bakış”, *O.G.Ü. İ.İ.B.F.D.*, Sayı: 2.
- Usta, N. (2008). “Nasreddin Hoca Nüktelerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Din ve Toplum Yazıları içinde*, Ankara: Platin Yayınları.
- Wagner, W., Duveen, G., Farr, R. v.d., (1999). “Theory and Method of Social Representations”, *Asian Journal of Social Pyschology*, Volume: 2.